

ქართველობას კონსოლიდაცია სჭირდებოდა. თუ „კვალის“ პუბლიკაციის მიხედვით „წარსულში ყველაფერი, და სხვათა შორის ეროვნული მოძრაობა და იდეოლოგია ბატონ-ყმობის გამტკიცება და გამოხატულება იყო“,¹ აკაკი საპირისპიროს დასძენდა: „ეროვნულ იდეაზე ვიტყვით, რომ ეს იდეა კი არ არღვევდა, ამტკიცებდა ბატონ-ყმობას, და პატარა ერის „სულის კვეთებას“ რეალურ მიზნათ ჰქონდა გარეშე მჩაგვრელების მოშორება“.² 1908 წელს დაწერილ ლექსში კი აკაკი მჩაგვრელთა წინაშე დაჩაგრული ქართველობის გაერთიანების საჭიროებაზე ასე წერდა:

„სანამ მტერი ჩვენ გარეშე
სასიკვდილოდ გვემუქრება
შინაური ბრძოლა არის
უსუსური უგნურება“...
„და დღევანდელ ქართველებს კი
ალარა აქვსთ ეს შეგნება
და სასკვითოდ გარდაქმნიათ
მათი გრძნობა და გონება“.³

აკაკის თქმით, ასევე უნდა ყოფილიყო მანამ, სანამ საქართველო გათავისუფლდებოდა. ამნაირადვე ფიქრობდნენ ილია, იაკობ გოგებაშვილი და სხვები, მაგრამ ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის აღნიშნული აზრი, პოზიცია გაუგებარი აღმოჩნდა.

ზ. ვაჟა-ფშაველა ერის რაობის შესახებ

ვაჟასაც, ისევე როგორც მის წინამორბედებს, გაბმული, სისტემატური თხრობა არ ჰქონია ერის არსზე, მის ცალკეულ ნიშან-თვისებებზე, მაგრამ მის ნაწერებში გაბნეულია ცალკე აზრები, რომლებიც ნათელს ჰფენს მის შეხედულებას საკითხზე. ერის ნიშან-თვისებათა ერთობლიობის თაობაზე ერთგან ვკითხულობთ: „დედა-ენა, ტერიტორია, ისტორიული იდეალები საუკუნო შემა-

¹ გაზ. „კვალი“, მცირე შენიშვნა, №33, 1903.
² პირველად ეს სტატია აკაკიმ დაბეჭდა გაზ. „კვალის“ 1903 წლის მომდევნო ნომერში.
³ თხზ., ტ. III, გვ. 271.

ერთებული ელემენტია „ეროვნებისა“¹ და დასძენდა: „ნაციონალისტები ყველა ამის დაცვაში ჰხედავენ! ერის ბედნიერებას და ნურას უკაცრავად, თუ სხვა იდეალებზე ჯერჯერობითსდუმან“². სხვა ადგილას აღნიშნავს დედა-ენას, ისტორიულ წარსულს, სახელოვან მოღვაწეებს, ეროვნულ ტერიტორიას, მწერლობას და სხვ.³ მიუთითებს რასის ფაქტორსაც („ანთროპოლოგია მაინც პოულობს ამ განსხვავებათა მოდგმის ერთა შორის“ და იქვე გახაზავს თავის ქალის ძოყვანილობას, ე. ი. კოანიოლოგიურ შომენტს).⁴ ვაჟას მიერ ერთგან აღნიშნულია „ეროვნული თვით შეგნება“⁴ („გაძლიერება კი ჩვენი ყოვლად შეუძლებელია, თუ ეროვნულს თვით შეგნებას დავკარგავთ“)⁵. სხვაგან ქართველობას მიმართ იგი ასე ამბობდა: „თავის თავის მცნობელი, თავის თავისა და კარგის მგრძნობელი“, ე. ი. გულისხმობს ეროვნულ თვითშეგნებას.

აღნიშნულ ნიშან-თვისებათაგან ვაჟა ყველაზე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დედა-ენას („დედა-ენა ისეთი კუთვნილებაა ერი-სა, რომ თუ იმას დასთმობს ერი, სხვა ყველაფერსაც უგულვებლყოფს, ტერიტორიაზედაც ხელს აიღებს“⁶. ამ გარემოებას ერის დიდი ნაწილი, ვაჟას მიხედვით, თეორიულად ვერ აცნობიერებს, მაგრამ ინსტინქტურად კი გრძნობს — მაგალითად როცა რიგითი წარმომადგენელი ისმენს მშობლიურ ენას თუნდაც უღირსი თანამემამულასაგან⁷. ცხადია, დედა-ენის მნიშვნელობა უკეთ ესმის ინტელიგენციას⁸, ყველაზე მეტად კი მწერლებს ხელეწიფებთ „ენის სულისა და გულის შეგნება; ამ შეგნებისათვის კი საჭიროა ის ღირსება და მადლი, რომ თვით მწერალს უცემდეს ქართულად გული და მაცა. ამისთანეები სიტყვაკაზმულ ნაწარმოების ავტორთა შორის უნდა ვეძიოთ“⁹. თავის მზრივ ენის შემოქმედია მთელი ერი („ერი უპირ-

¹ „ეროვნება“ აქ ნახშირია ერის, ხალხის მნიშვნელობით.
² ვაჟა-ფშაველა. თანხულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IX, გვ. 455.
³ იქვე.
⁴ იქვე, გვ. 253.
⁵ იქვე, გვ. 466.
⁶ იქვე, გვ. 301.
⁷ იქვე, გვ. 455.
⁸ იქვე.
⁹ იქვე.

ველეს ყოვლისა დედაა ენისა“).¹ ყოველივე აქედან გამომდინარე, ვაჟა დასკვნისა დედა-ენის დიდ მნიშვნელობას ვანათლებლის მიღებისათვის; ეს უნდა ხდებოდეს ორ-სამ წელიწადს მაინც.² გასაგებია, რომ 1905 წელს პოეტის მიერ შედგენილ „ფშავ-ხევსურთა დეკლარაციაში“ მეოცე მოთხოვნად ქართულ ენაზე სწავლება იყო შეტანილი.

ტერიტორიის თაობაზე ვაჟა-ფშაველა წერდა: „მართლაც, დედა-მიწა დიდი საუნჯეა ერისათვის, უტერიტორიოდ ერი ვერაფერი ერია, მის სიცოცხლეს მუდამ საფრთხე მოეღოს, საეჭვოა მის მომავალი. როგორც უწყლოდ თევზი ვერ გასძლებს, ისე უტერიტორიოდ ერი“;³ „ჩვენი ძლიერება სწორედ ამაშია, დღეს ამით უნდა მოგვწონდეს თავი, რომ მიწა-წყალი შევინარჩუნეთ“.⁴ ტერიტორია მხოლოდ მასზე მოსახელე გლეხკაცობისათვის როდი არის მნიშვნელოვანი. იგი ესაჭიროება პროლეტარიატსაც, რომლის ინტერესების გამომხატველადც მოჰქონდათ თავი ქართველ სოციალ-დემოკრატებს. ამის თაობაზე კი ვაჟა შენიშნავდა: „ყოველ პროლეტარიატს ესაჭიროება საცხოვრებელი ბინა, სახლი, რომელიც უნდა იდგეს უსათუოდ დედამიწაზე, უნდა მიმოსვლა შექველად იმავე დედამიწაზე და რაც კიდევ ყველაზე უადრესია, ფაბრიკა-ქარხნებში უნდა შეიმუშავოს იმავე დედამიწის მოსავალი. მაშასადამე პროლეტარიატიც იგივე მონაწილეა ამხანაგი გლეხისა, რომელიც მიწას ამუშავებს, მონაწილეა იმ მიწისა, რომელიც მას სამუშაო მასალას აძლევს“.⁵ აღდენად, მშობლიური მიწა-წყალი, ტერიტორია ყველამ უნდა დაიცვას (ცხადია, ეს ეხება მშვიდობიანობის დროსაც). ვაჟა წერდა:

„რა ვუთხრა იმათ, ვინც უთმობს
სხვას მამა-პაპის კერასა?
ვერ არგებს კაცობრიობას
იგი თვის დღეში ვერასა“.⁶

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 166.

² ტ. X, გვ. 93.

³ თხზ., ტ. IX, გვ. 427.

⁴ იქვე. „ფშავ-ხევსურთა დეკლარაციაში“ აღნიშნულია, რომ მიწა ყველას უნდა მისცემოდა დასახლებლად, თუ აღვიღებ არ იყო, მაშინ—საქართველოს სხვა კუთხეებში.

⁵ იქვე, გვ. 466.

⁶ თხზ., ტ. I, გვ. 371.

ილიას ზეგავლენით, ვაჟასაც მტკიცედ ჰქონდა გაცნობიერებული ისტორიის დიდი მნიშვნელობა ერისათვის. „ყველა ერს, რომელსაც მართლა ერობა ეთქმის, აქვს ისტორია, აქვს წარსული, აქვს საკუთარი ისტორიული იდეალი, სულ ერთია, — ორივე ცალკ-ცალკე კარგად აღნიშნავს თვით საგანს. წარსულის დროის სიკეთე, ქველობა თუ გმირობა აღაფრთოვანებს, ასულდგმულებს აწმყო დროის ერს, ამხნეებს და კარგი მერმისის მოპოვების წადილს უჩენს გულში. ცარიელი სიტყვა როდია, ტყუილად არ ამბობენ ჭკვიანნი: დალუპულია ის ერი, რომელსაც ისტორია არა აქვს, რომელსაც ხატად წინ არ უდგას საკუთარის ისტორიის ანდერძი“-ო!—წერდა იგი. ამიტომაც, მისი თქმით, ევროპაში თვით ცხოვრების ვითარება, თვით საზოგადოება უწყობს ხელ! ეროვნულ აღზრდას, რაშიც უპირველესად იგულისხმება საკუთარი ისტორიის სიყრმიდანვე სწავლა.² პოეტს, როგორც ვიცით, ისტორიის სახელმძღვანელო არ დაუწერია, მაგრამ წარსულის თემას მიუძღვნა ბრწყინვალე ნაწარმოებები, რითაც ხელი შეუწყო მასებში ისტორიის პოპულარიზაციას. (ამასვე აკეთებდა ლია, აკაკი და იაკობ გოგებაშვილი). პარადოქსულია რომ ის, რაც ასე მყარად გააცნობიერეს თერგდალეულთა ცნობილმა წარმომადგენლებმა (ვგულისხმობთ ისტორიის მნიშვნელობას ერის ცნების გაგებისათვის) ქართული საზოგადოებრივი აზროვნებისათვის მთელი უკანასკნელ ათწლეულების მანძილზე უცნობი დარჩა. ამაში საბედისწერო როლი ითამაშა ი. ბ. სტალინის „კლასიკურმა“ ნაშრომმა ეროვნული საკითხის შესახებ, რომელიც, ამასთანავე, ბევრს ქართული აზროვნების უდიდეს მიღწევად ეჩვენებოდა.

ვაჟაც, ზოგიერთ სამოციანელთა მსგავსად, აქტიურად ჩაება იკამათში, რომელიც გაიმართა ჯანსაღ პატრიოტულ ძალებსა და კომპოლიტებს (სოციალ-დემოკრატებს) შორის. თუმცა ერთ ხან იგი თანაუგრძობდა ხალხოსნებს, მაგრამ მალე ჩამოსცილდა, მიხვდა რა, რომ მხოლოდ საზოგადოების ერთი კლასის ან ფენის ინტერესების დაცვა არასწორია, აუცილებელი იყო მთელი ერის კომპოლიდაცია, შესაბამისად ეროვნული საკითხისადმი დიდი ყურადღების მიქცევა. იგი წერდა: „ამ პარტიის (იგულისხმება ხალხოსნე

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 189—190

² იქვე, გვ. 188—189.

ბი — გ. ყ.) წადილი ის იყო, რომ გლენჯაცობის კეთილდღეობისათვის ეზრუნა, მისი ეკონომიური ყოფა-მდგომარეობა გაეუმჯობესებინა. თითქმის მარტო გლენჯაცობისაგან შემდგარი საქართველო უნდა დაეარსებინა. დანარჩენი ეროვნული საჭიროებანი დაეწეებოდა ჰქონდათ, დავიწყებული იყო აგრეთვე თავადაზნაურობა, რომელსაც თითქოს არაფერი უჭირდა და იმათი დასუსტება არაფერი დანაკლისი იყო ვითომ ეროვნულ საქმეთათვის. მოკლედ რომ ვსთქვათ, ეროვნული აზრი უარყოფილი იყო იმათგან. ეს პარტია, როგორც თვითონაც იგრძნო ბოლო დროს, ნაძალადევი, ხუხულასავით ნაგები, სხვისი მიბაძვით, „სხვის ჩაძახებით“ ნაკოწიწები გამოდგა; გაიგო ისიც, რომ დღეს ჩვენს მდგომარეობას არ შეეფერებოდა ამგვარი მოძღვრება და უკან დაიხია, თავისი თავი თვითონვე უარჰყო“.¹

ამგვარი გამოცდილების შემდეგ მით უფრო მიუღებელი იქნებოდა ვაჟასათვის სოციალ-დემოკრატების აზროვნება და, მართლაც იგი იმთავითვე გაემიჯნა მათ და უფრო მეტიც, დაუპირისპირდა კიდევ. სწორედ ამ უკანასკნელთა მისამართით ამბობდა იგი: „რად გიკვირსთ, მაშასადამე, რომ ჩვენში არიან ისეთები, რომელთაც თავის თავი წარმოუდგენიათ ქვეყნის ლალად, პატრონად, არა პირადი თავის ნაღვაწი, არამედ ერის საუნჯე — ტერიტორია გახადონ საძმო, საკაცობრიო ტაბლად და თვით ერსაც ააღებინონ ხელი ეროვნებაზე“.² ლექსში „განა-კაცია?!“ პოეტი წერდა:

„ტვინ-თხელაძეთა მიმყოლი
რა გზას გაიკვლევს ერია?!
ღმერთო, გვაშორე, ეს ღვარძლი
საიდან გამოგვერია?“,
„ყოფილა, არა მჭეროდა,
მტერობა თავის თავისა“.³

როგორც აკაკის, ისე ვაჟასათვის მეტად აქტუალური გახდა პატრიოტიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის (იგი ხშირად ამ სიტყვას ინტერნაციონალიზმის შინაარსით ხმარობდა) თანაფარდობა. იგი აღნიშნავდა, რომ „ჩვენში პატრიოტიზმი და კოსმოპოლიტიზმი უმრავლესობას არ ესმის სწორედ, რადგან ეს უმრავლესობა საზრდო-

¹ თბ., ტ. IX, გვ. 427.

² იქვე, გვ. 289.

³ ტ. I, გვ. 371.

ობს ქუჩაში მოკრებილი ფრაზებით და მეცნიერულად, სისტემატურად არ შეუსწავლია არც ერთი მოძღვრება, ამიტომ ამისთანა კოსმოპოლიტიზმს თავისი თავი პატრიოტიზმზე გონიერი, ჭკვიანი და მალაზნეობიანი ჰგონია“.¹ ვაჟას ფიქრით უპირველესი საზრუნავი იყო საკუთარი ერი და შემდეგ მთელი კაცობრიობა, რაც სულაც არ იყო ეროვნული ეგოიზმი. იგი წერდა: „უნდა გვახსოვდეს ყველა ადამიანს ეს ჭეშმარიტება: კოსმოპოლიტიზმის მიმყოლი ერი, იმ დროს, როცა მისი მეზობელი ერები, ანუ სახელმწიფოები, მის წინააღმდეგ კანონებს მისდევენ, დაღუპულია... კოსმოპოლიტიზმი სწავლით ხელმძღვანელობა მხოლოდ მაშინ არის სასარგებლო ერთი ერისათვის, როცა სხვა ერებიც ამავე მოძღვრებას აღიარებენ, თუ არა და არა“.²

ასე რომ, საქმე იდეალიზმში (ეთიკური აზრით) როდია: „ჩვენ იდეალებისას ვინ-ღა გვკითხავს, დღეს ჩვენი არსებობა სათუოდ გამხდარა და საჭიროც ისაა, რომ არსებობა შევინარჩუნოთ. ჯერ ღვინო უნდა გვქონდეს ნაშოვნი და მერე ტიკებისთვის ვიზრუნოთ. დიად, არსებობა გვესაჭიროება, როგორც ერს. უნდა გვქონდეს რამე, რომ საკაცობრიო იდეალებს ზოგი ვანაცვალოთ, ზოგი რომ გადავცვალოთ და გადავასხვაოთ, უნდა როგორც ერი კულტურულად გავღონიერდეთ, გაძლიერდეთ. გაძლიერება კი ჩვენი ყოვლად შეუძლებელია, თუ ეროვნულს თვით შეგნებას დავკარგავთ ავითვალისწინებთ დედა-ენას და მის საშუალებით არ აღვზრდით, არ გავწვრთნით გონებრივ და ზნეობრივ ჩვენ შვილებს, ახალთაობას არ დავზოგავთ და მაგრა არ დავებლაუჭებით ჩვენს მიწა-წყალს და არ მოვღონიერდებით ეკონომიურად“.³ დიდად გონივრული აზრია, რომელსაც ნორმალურ ვითარებაში თითქოს ერის დღი ნაწილა უნდა გაჰყოლოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ასე არ მოხდა, ქართველი ხალხის გამთლიანება ამ იდეის გარშემო ვერ მოხერხდა. კლასთა ბრძოლა, სოციალიზმი და ინტერნაციონალიზმი (ცხადია, ყალბად გაგებულ) ბევრისათვის სატყუარად იქცა. ბევრმა ინტერნაციონალიზმისა და პატრიოტიზმის ურთიერთმიმართებაც კი ვერ გაიცნობიერა.

¹ თბ., ტ. IX, გვ. 467.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 455.

მშვენიერ პუბლიცისტურ ნაშრომში, რომელიც „ივერიაში“ გამოქვეყნდა 1905 წელს, ვაჟა აღნიშნავდა: „ზოგს ჰგონია, რომ ნამდვილი პატრიოტიზმი ეწინააღმდეგება კოსმოპოლიტიზმს (ე. ი. ინტერნაციონალიზმს — გ. ყ.), მაგრამ ეს შეცდომაა. ყოველი ნამდვილი პატრიოტი კოსმოპოლიტია (ე. ი. ინტერნაციონალისტი — გ. ყ.) ისე, როგორც ყოველი გონიერი კოსმოპოლიტი (და არა ჩვენებური) პატრიოტია, როგორ? ასე, — რომელი ადამიანიც თავის ერს ემსახურება კეთილგონიერად და ცდილობს თავის სამშობლო ადამიანთა გონებრივ, ქონებრივ და ზნეობრივ, ამით ის უშუალებს მთელს კაცობრიობას საუკეთესო წევრებს, საუკეთესო მეგობარს, ხელს უწყობს მთელი კაცობრიობის განვითარებას, კეთილდღეობას“¹. შემდეგ იგი განაგრძობდა: „თუ მთელს ერს განვითარებისათვის საჭიროა კერძო ადამიანთა აღზრდა, აგრეთვე ცალკე ერების აღზრდა საჭიროა, რათა კაცობრიობა წარმოადგენდეს განვითარებულ ჯგუფს; თუ კერძო ადამიანისათვის არის სასარგებლო აღზრდა ნაციონალური, ინდივიდუალური, აგრეთვე ყოველის ერისათვისა სასარგებლო ასეთივე აღზრდა, რათა ყოველმა ერმა მომეტებული ძალა, ენერჯია, თავისებურება გამოიჩინოს და საკუთარი თანხა შეიტანოს კაცობრიობის საღაროში...“² აქედან გამომდინარეობს თითოეული აქტიური ადამიანის, მოქალაქის სამოქმედო ამოცანაც: „ყოველი მამულიშვილი თავის სამშობლოს უნდა ემსახუროს მთელს თავის ძალღონით, თანამოქმეთა სარგებლობაზე უნდა ფიქრობდეს და, რამდენადაც გონივრულ იქმნება მისი შრომა, რამდენადაც სასარგებლო გამოდგება მშობლო ქვეყნისათვის მისი ღვაწლი, იმდენადვე სასარგებლო იქმნება მთელი კაცობრიობისათვის“³.

ვაჟას მოჰქონდა ედისონის, შექსპირის, სერვანტესის და გოეთეს („ვიოტეს“) მაგალითები, რომლებიც თუმცა თავის სამშობლოში და თავის თანამოქმეთათვის იღვწოდნენ, მაგრამ ახლა ისინი მთელს კაცობრიობას მიაჩნია თავის ღვაწლს შეილება;⁴ „ყველა გენიოსები ნაციონალურმა ნიადაგმა აღზარდა, აღმოაცენა და განა-

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 252.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

დიდა იქამდის, რომ სხვა ერებმაც კი მიიღეს ისინი საკუთარ შვილებად“¹. დასკვნა ასეთია: „მეცნიერება და გენიოსები გვიხსნიან გზას კოსმოპოლიტიზმისაკენ, მაგრამ მხოლოდ პატრიოტიზმის, ნაციონალიზმის მეოხებით“².

საინტერესოა პატრიოტიზმისა და ინტერნაციონალიზმის (კოსმოპოლიტიზმი) შექმნების ვაჟასეული გაგება. მისი მიხედვით „პატრიოტიზმი უფრო გრძნობის საქმეა, ვიდრე ჭკუა-გონებისა, თუმცა კეთილ-გონიერება მუდამ ყოფილა და არის მისი მათაყვანებელი და პატივისმცემელი. კოსმოპოლიტიზმი მხოლოდ ჭკუის ნაყოფია, ადამიანის კეთილგონიერებისა, მას ადამიანის გულთან საქმე არა აქვს, იგი საღსარია იმ უბედურობის ასაცილებლად, რომელიც დღემდის მთელს კაცობრიობას თავს დასატრიალებს“³. განსხვავებულობა მათი წარმოშობის დროის თვალსაზრისითაც: „პატრიოტიზმი, როგორც სიცოცხლე და სიცოცხლესთან გრძნობა, თითქო დაბადებასთან ერთად ჰყვება ადამიანს“⁴.

ერთი სიტყვით, პატრიოტიზმი და ინტერნაციონალიზმი, ვაჟას სწორი შეხედულებით, ერთმანეთისაგან განუყრელია. იგი დასკვნინდა: „კოსმოპოლიტიზმი ასე უნდა გვესმოდეს: გიყვარდეს შენი ერი, შენი ქვეყანა, იღვაწე მის საკეთილდღეოდ, ნუ გძულს სხვა ერები და ნუ გშურს იმათთვის ბედნიერება, ნუ შეუშლი იმათ მისწრაფებას ხელს და ეცადე, რომ შენი სამშობლო არავინ დაჩაჯროს და გაუთანასწოროდეს მოწინავე ერებს“⁵. „კოსმოპოლიტიზმი მაშინ მიაღწევს თავის მიზანს, როცა ყველა კაცობრიობის შემადგენელი ერნი აღიზრდებიან და განვითარდებიან გონებრივ და ზნეობრივად გაიგებენ“⁶, ასე რომ, „ცალ-ცალკე ეროვნებათა განვითარება აუცილებელი პირობაა მთელს კაცობრიობის განვითარებისა“⁷.

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 253.

² იქვე, როგორც ვხედავთ, ვაჟა არ გაურბოდა სიტყვა „ნაციონალიზმს“ საკუთარი თავისა და თანამოაზრეთა მიმართ, მაშინ, როდესაც ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის იგი (ეს სიტყვა) ჩვეულებრივ სალანძღავად, ოდიოზური აზრით იხმარებოდა.

³ იქვე, გვ. 254.

⁴ იქვე, გვ. 253.

⁵ იქვე, გვ. 254.

⁶ იქვე.

სამწუხაროდ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვაჟას დროინდელ საქართველოში და შემდეგაც, თვით უკანასკნელ წლებამდე, ბლომად იყვნენ ადამიანები, რომლებიც პატრიოტიზმისა და ინტერნაციონალიზმის ურთიერთმიმართების საკითხზე სხვაგვარი აზრისანი იყვნენ და არიან. ვაჟა მათ მხოლოდ პუბლიცისტიკის ენით კი არა, პოეზიის მეშვეობითაც ებრძოდა. ლექსში „თმა-გრძელა — ჭკუა-თხელა“ (1909) იგი წერდა:

„ჰმიეთ-ჰმოეთობ, სჯახირობ,
ამბობ რაც არი, რაც არა,
ჰმეგობრობ ალი-მუსისა,
ნამწყრალევად ხარ ძმასთანა“;
„ფილოსოფოსის სახე გაქვს
და ღონ-კინოტის კანკები
გიწყვია ჯიბე-შბეში
ევროპიული აზრები,
უმ-უმი, უღეკ-უცხონი,
მაღალი სორტის ფრაზები“.¹

ვაჟამ ყურადღება მიაქცია ერთ მნიშვნელოვან მომენტსაც — ერისა და პიროვნების თავისუფლების საკითხს. ერის ნამდვილი თავისუფლება, ვაჟას შეხედულებით, მაშინ იწყება, როცა თავისუფალი აქნება პიროვნება: „თავისუფლება პიროვნებისა და ერისა ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული. სადაც არაა პიროვნება თავისუფალი, იქ ერი დამონებულია და დამონებულ ერში რა თქმა უნდა პიროვნებაც მონაა, უთავისუფლო, სხვის ხელში სათამაშო ნივთი“.² ამ აზრის ნათელსაყოფად იგი მიუთითებდა რუსეთის მაგალითზე: „დამონებული ერი მუდამ ბეჩავია შინაურობაში და რა თქმა უნდა ბეჩავი და სუსტი გარეშე მტერთან საბრძოლველად. ამის დამამტკიცებელი მაგალითი დღევანდელი რუსეთია, რომელიც პატარა იაპონიას დაეტაკა და რქები შემოიმტვია“.³

ვაჟას დროს, და მანამდეც, ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ყურადღების არეში მოექცა ერის დაბერების პრობლემა. ეს, ცხადია, ო. კონტისა და დრეპერის ზეგავლენით არ მოხდა, თვითონ უშუალო ქართულმა სინამდვილემ ქართველობის ერთი ნაწილი

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 410.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 412.

ეროვნულ სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანა. გიორგი მუხრანსკისა და ქართველი ხალხონების შესახებ უკვე ვწერდით. ვაჟასათვის, ბევრისაგან განსხვავებით, უკვე ემოციურ ღონეზე იყო მიუღებელი ერის დაბერების იდეა: „ადამიანის გონება ყველას და ყველაფრის დაბერებას შეუზღებდა, ხოლო სიბერე ერისა საშინელებაა. ხოლო იცით, არიან და იყვნენ მეცნიერნი იმ აზრისანი, ვითომც შეიძლებოდეს ერის სიბერე და სიკვდილიც კი, როგორც სიყრმე, სიჭაბუკე, დავაჟიკება და სხვა. ამტკიცებენ ისინი ამას იმის გამო, რადგან იგონებენ ყოფილ, არსებულ და აწ მოსპობილ ერებს. თუმცა ძნელია იმათ დაეთანხმოს კაცი, მაგრამ არა უშავს, ჩვენც თანახმა გაუხდეთ, ხოლო ერთი რამ უნდა შევნიშნოთ იმათ მოძღვრებას: შეიძლება ერი დაბერდეს სხვადასხვა პირობებისა და მიზეზებისა გამო, და იგი მალე ისევ გაახალგაზრდავდება, თუ სხვა, მაცოცხლებელ პირობებში ჩააყენებ, რაც ცალკე პიროვნებას არ ძალუძს. ცალკე აღებული და დაბერებული ადამიანის ბოლო მხოლოდ და მხოლოდ სიკვდილია. რის გამო შეიძლება დაბერდეს ერი, თუმცა იგი მუდამ ახლდება — ახალგაზრდათა შემატებით?“¹ პოზიტიური პასუხის ასეთი იყო: „ერს დააბერებს მხოლოდ მონობა, ისეთი ცხოვრების პირობები, როცა მას საკუთარი ნების, ძალ-ღონის გამოჩენის საშუალება მოესპობა. ხანა საჭირო არ არი, ეს შეიძლება ერის სიჭაბუკის დროს მოხდეს. ენერგია ერისა არ უნდა იყოს შებორკილ-შეჯაჭვული, უნდა ჰქონდეს მას სარბიელი. დიად, მონობა საშინელებაა, მომავდინებელია, როგორც სიბერე, და იგი იწვევს ერის სიბერეს, სხვაფრივ ერის სიბერე და სიკვდილი შეუძლებელია მანამდე, სანამ მზე ანათობს დღით და ღამით მთვარე“.²

მაგრამ კაცობრიობის ისტორიამ ხომ უამრავი მაგალითი იცის ერის დაჩაჩანაკება-სიკვდილისა. თუნდაც რომის იმპერიის მაგალითი ავიღოთ. ამის თაობაზე დიდი პოეტი წერდა: „დაბერდა ოლონდაც; დააბერა და დააუძლურა. ყველა ერსაც ესევე დაემართება, უკეთეს იგი სიცოცხლის წყაროს არ ეწაფება, თავისის ცხოვრებისათვის გამოსადეგს ვითარებას არ შეჰქმნის და, თუ აქვს, არ ინახავს, მაგრამ არ უჭიღია ხელი. ეს დღესავით, მზესავით ნათელია,

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 382—83.

² იქვე, გვ. 381.

აშკარაა.¹ ამდენად თუ ერი ბერდება და შეიძლება მოკვდეს კედელიც, ეს ფატალურად როდია განსაზღვრული, არამედ დამოკიდებული სუბიექტური ფაქტორისაგან. რა თქმა უნდა, მკაცრი მეცნიერული თვალსაზრისით ვაჟას პოზიციის სისუსტე ამ საკითხში აშკარაა, მაგრამ მთავარია სწორი აღლო, რითაც იგი საერთოდ პრობლემას განიხილავდა. მისასაღმებელია მისი პათოსი, რომელიც ამ სიტყვებშია გამჟღავნებული: „ინტელიგენციას ან კი რა უფლება გვაქვს — ჩვენს სიცოცხლით სავსე ერს ამისთანა შეუფერებელი განაჩენი დაუდგინოთ ასე თამამად, კადნიერებით?!“²

§ 2. მიხაკო წერეთლის ნააზრავი ერის საკითხზე

XX საუკუნის ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში ერის საკითხის გაცნობიერებაში ყველაზე მეტი მიხაკო წერეთელმა გააკეთა. სწორედ აღნიშნული საკითხის თაობაზე ჰქონდა მას გამოქვეყნებული მოზრდილი მონოგრაფია „ერი და კაცობრიობა“. ასე რომ, მიხაკო წერეთელი საქართველოს ისტორიაში პირველი გახლდათ, ვინც ეცადა მონოგრაფიული ფორმით, სისტემატური სახით განეხილა ჩვენთვის დიდად აქტუალური საკითხი. (მანამდე, 1909 წელს, მას გაზეთ „ერში“ გამოქვეყნებული ჰქონდა დიდი სტატია „ერის უფლება“). წიგნი დაწერილი იყო თანადროული, ახალი სოციოლოგიური თეორიების საფუძველზე, რის გამოც მისადმი ინტერესი, კერძოდ სოციოლოგიური, დიდია დღესაც კი.

შევეცდებით მოკლედ გადმოვცეთ მიხაკო წერეთლის ნააზრავი ერის თაობაზე, ვცდებით ნათელვყოთ მისეული თეორიული შემკვიდრების დიდი უპირატესობა ი. ბ. სტალინის ანალოგიურ ნაშრომთან შედარებით.

უწინარესად უნდა გავითვალისწინოთ ის იდეოლოგიური ბრძოლის ფონი, რომელმაც განაპირობა მიხაკო წერეთლის „ერისა და კაცობრიობის“ შექმნა. ავტორის პათოსი მიმართული იყო როგორც რუსი შოვინისტების, ისე (უფრო მეტად) ქართველი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ, რომლებიც გრისადმი, კერძოდ ქართველობისადმი, უკიდურესი ხიპილიზმით იყვნენ განწყობილნი. ამათგან განსხვავებით, მიხაკო წერეთელს ყოველთვის, სიცოცხლის

ბლომდე, 1965 წლამდე, ახასიათებდა გულმსურვალე, ღრმა პატრიოტიზმი, ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, მის ფასეულობით სკალაში, სისტემაში ერს უპირველესი ადგილი ეკავა. აღნიშნული, ცხადია, სულაც არ გამოირიცხავდა ინტერნაციონალიზმს. იგივე უნდა ითქვას ანარქიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის ვარლამ ჩერქეზიშვილის მიმართ, რომლის პატრიოტულმა, ეროვნულმა პოზიციამ სათანადო იმპულსი მისცა „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორს (სხვათა შორის, წიგნი სწორედ ვარლამ ჩერქეზიშვილისადმი მიძღვნილი).

თუ ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის უმთავრესი იყო ინტერნაციონალიზმი, უფრო ზუსტად კოსმოპოლიტიზმი, ისე რომ ამ ფონზე პატრიოტიზმს, საქართველოსადმი სიყვარულს, ადგილი ძალიან ცოტა რჩებოდა, მიხაკო წერეთელი სხვანაირად ფიქრობდა. მისი აზრით, ამოსავალი არის ერი, „რადგანაც ინტერნაციონალიზმი ნიშნავს ერთა შორის განწყობილებასა (ურთიერთობებს — გ. ყ.) უფლებრივ და ვალდებულებითს დამოკიდებულებასა. თვით ცნებანი ერისა და მისი უფლებებისა აუცილებელია ინტერნაციონალიზმის საცოდნელად“.¹ აზროვნებაც შესაბამისად უპირველესად ერიდან, როგორც უშუალო, პირველადი მინამდვილიდან უნდა გამოდიოდეს.

კიდევ მეტი, ნაღდი ინტერნაციონალიზმისათვის სულ ერთი როდია ერები დამონებული იქნებიან თუ თავისუფალი. აი რას წერდა მიხაკო წერეთელი ამის თაობაზე: „განსაკუთრებით იმ ერთა შორის იყო ღრმად ფესვადგმული ინტერნაციონალიზმი, სადაც ეროვნული საკითხი გადაწყვეტილი იყო, სადაც ერს, როგორც მთელს სოციალურს ორგანიზმს, საფრთხე არ მოელოდა“;² „იმ ქვეყნებში კი, რომელნიც მონებად დარჩნენ, დღესაც ინტერნაციონალიზმს ეროვნული პრობლემის მხრით დიდი დაბრკოლება აქვს და ექნება ყოველთვის თუ ერს სრულიად არ დაუჯარგავს სურვილი სიცოცხლისა და დამოუკიდებლობისა“.³

თუმცა მიხაკო წერეთელი მისივე აღიარებით, ერთ ღროს თანაუგრძნობდა მარქსიზმს, მაგრამ ეს ცოტა ხანს ვაგრძელდა, რადგან

¹ თხზ. ტ. IX, გვ. 383.

² იქვე.

¹ მიხაკო წერეთელი, ერი და კაცობრიობა, 1910, წინასიტყვაობა, გვ. XI.

² იქვე, გვ. X.

³ იქვე, გვ. X—XI.